

Інклюзивне навчання: від теорії до успішної практики в умовах сучасної освіти

3.1. Виклики впровадження інклюзивної освіти в умовах обмежених ресурсів, суспільних стереотипів і воєнного стану

Війна, ресурси і бар'єри: інклюзивна освіта для дітей з ООП у період надзвичайних викликів

*Вітюк Анастасія,
методист Ресурсного центру підтримки інклюзивної освіти
КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти»
levatskaya53b@gmail.com*

У статті розглядаються ключові виклики, що постають перед системою інклюзивної освіти для дітей з особливими освітніми потребами (ООП) в умовах воєнного стану в Україні. Зокрема, акцент зроблено на проблемах, пов'язаних з обмеженістю матеріальних, кадрових і технологічних ресурсів, а також на впливі суспільних стереотипів і психоемоційного навантаження на всіх учасників освітнього процесу. Проаналізовано зміни в доступності та якості інклюзивної освіти в кризовий період, наведено приклади адаптаційних практик, застосовуваних в українських школах, і окреслено перспективи покращення умов для дітей з ООП у надзвичайних ситуаціях. Матеріал ґрунтується на аналізі нормативно-правової бази, дослідженнях сучасного стану освіти й емпіричних даних, зібраних у регіонах, що постраждали від бойових дій.

Ключові слова: інклюзивна освіта, діти з особливими освітніми потребами (ООП), війна, психоемоційний стан дітей, дистанційне навчання, психологічна підтримка, соціальні бар'єри, фізичні бар'єри, освітні ресурси, педагогічна підтримка, доступність освіти, адаптація навчального процесу, травма і освіта, інституційна підтримка, права дитини на освіту, вразливі групи населення, співпраця з батьками, міжвідомча взаємодія, інклюзивна політика в умовах війни.

Актуальність. У сучасних реаліях воєнного стану в Україні система освіти піддається потужному тиску, особливих викликів зазнає інклюзивна освіта, яка навіть у мирні часи потребувала окремої уваги та достатнього забезпечення ресурсами. Діти з особливими освітніми потребами опинилися в особливо тяжкому становищі через обмеження доступу до навчання, втрату спеціалізованої підтримки, вимушене переміщення, руйнування інфраструктури та загальну атмосферу нестабільності. Також ситуацію ускладнюють стереотипи в суспільстві, недостатня обізнаність про важливість інклюзії, а також емоційне та психологічне виснаження як педагогів, так і батьків, яке перешкоджає ефективному впровадженню інклюзивних практик. У таких умовах критично важливим стає аналіз перешкод, з якими зіштовхується інклюзивна освіта, розробка адаптивних підходів і створення дієвих рішень для забезпечення права

кожної дитини на якісну освіту. Саме тому дослідження аспектів інклюзії в умовах воєнного конфлікту має надзвичайну актуальність як у науковій сфері, так і для практичного застосування в освітній діяльності.

Метою статті є аналіз впливу воєнного стану на функціонування інклюзивної освіти в Україні, виявлення ключових ресурсів і бар'єрів в освітньому процесі для дітей з особливими освітніми потребами (ООП), а також виокремлення практичних рекомендацій для збереження та розвитку інклюзивного підходу в умовах надзвичайних ситуацій.

Виклад основного матеріалу. Війна в Україні створила безпрецедентні виклики для системи освіти, особливо для дітей із особливими освітніми потребами (ООП): їхнє право на освіту, гарантоване Конституцією України та міжнародними договорами, перебуває під загрозою через низку чинників, як зовнішніх, так і внутрішніх, які посилюються в умовах активних бойових дій та гуманітарної кризи.

Першою перешкодою стала фізична безпека й територіальна доступність закладів освіти. Руйнування шкіл, вимушене переселення сімей у безпечніші регіони чи за кордон, проживання у прихистках, а також відсутність спеціалізованого транспорту значно ускладнюють можливість для дітей з ООП безпечно та стабільно відвідувати заклади освіти. Найбільш вразливими є діти з порушеннями роботи опорно-рухового апарату та сенсорними порушеннями, які потребують адаптованих приміщень і відповідних засобів пересування.

Психоемоційний стан і психосоціальні фактори викликають додаткову напругу. Під час війни діти з ООП стикаються з посиленням емоційним тиском через страх, розлуку з рідними, зміну звичного оточення та порушення звичних рутин. Це призводить до підвищення тривожності, втрати орієнтації та соціальної ізоляції. Багато дітей втратили контакт із педагогами, асистентами й реабілітологами, з якими був сформований емоційний зв'язок. Забезпечення ментального здоров'я в таких умовах стає настільки ж важливим, як і здобуття нових знань.

Перехід на дистанційне навчання також висвітлює нерівність у доступі до технологій. Чимало сімей із дітьми з ООП не мають достатньої кількості пристроїв або стабільного інтернет-з'єднання. Крім того, багато платформ і освітніх матеріалів не враховують потреб таких дітей: відсутні адаптовані формати для тих, хто має порушення зору, слуху або інтелектуального розвитку. Ситуацію ускладнює психологічний стан батьків, які часто є єдиними посередниками між дитиною та освітнім процесом. Навантажені стресом і власними труднощами, вони зіштовхуються зі складнощами у взаємодії з навчальними структурами.

Інклюзивна освіта вимагає багаторівневої підтримки, яку забезпечують через доступність різноманітних ресурсів. Проте з початком повномасштабної війни ці ресурси зазнали серйозних випробувань: частина була втрачена, інша – переорієнтована на нові потреби. Попри адаптацію освітньої системи України до складних умов, створення повноцінного інклюзивного середовища залишається серйозним викликом.

Основою інклюзивного навчання є фахівці – учителі, асистенти, корекційні педагоги, логопеди, психологи та працівники інклюзивно-ресурсних центрів (ІРЦ). У час війни їхнє навантаження зросло масштабно: чимало освітян були змушені евакуюватися, мобілізувалися до ЗСУ або втратили

роботу через закриття шкіл. Інші перейшли на дистанційну роботу, часто не маючи належної підготовки до нових форматів навчання чи до підтримки дітей у стані гострої травми.

Найбільше труднощів спостерігається в роботі асистентів учителів. Вони відіграють ключову роль у забезпеченні доступності навчання для дітей з особливими освітніми потребами (ООП), однак залишаються без системної підтримки та регулярного навчання. У громадах, які приймають внутрішньо переміщених осіб, педагогам доводиться працювати в перевантажених умовах, а дефіцит спеціалістів стає особливо відчутним.

Технічне забезпечення інклюзивної освіти також зазнало суттєвих змін. Чимало шкіл втратили обладнання, інші стикаються з труднощами через відсутність стабільного Інтернету, електропостачання чи доступу до адаптивних технологій. Для дітей із порушеннями зору та слуху надзвичайно важливими є спеціальні технічні засоби – текстові програми із синтезом мовлення, слухові апарати, пристрої для комунікації, – які не можуть бути замінені звичайними гаджетами.

Онлайн-платформи, активно задіяні в дистанційному навчанні, нерідко не відповідають принципам універсального дизайну. Багато освітніх матеріалів потребують спеціальної адаптації, а відеоуроки не мають необхідних субтитрів чи перекладу жестовою мовою. У сільських місцевостях і прифронтових зонах проблема цифрового розриву проявляється ще гостріше.

Психологічна підтримка стала незамінним компонентом інклюзивної освіти під час війни. Діти з ООП часто вкрай чутливі до стресових ситуацій та змін, тому фаховий психологічний супровід є критично важливим як для них, так і для їхніх сімей. Однак система надання такої допомоги перевантажена: фахівців не вистачає навіть для роботи з дітьми без ООП.

Роль батьків у взаємодії дитини з освітнім середовищем продовжує залишатися визначальною. Але вони теж часто опиняються під тиском власних проблем – стресу, втрат або вимушеного переїзду. Педагоги, які працюють у кризових умовах, також потребують психологічної підтримки для запобігання вигоранню та збереження мотивації до роботи з уразливими категоріями дітей.

Попри активні зусилля держави, освітян і громадських організацій, інклюзивна освіта в умовах воєнного стану стикається з численними викликами, що обмежують доступ дітей з особливими освітніми потребами до якісного й безпечного освітнього процесу. Ці труднощі мають як об'єктивний характер, зумовлений впливом війни, так і системні причини, що відображають давні проблеми в освітній політиці та інфраструктурі.

Гуманітарна криза, викликана масовою евакуацією населення, безпосередньо впливає на доступність інклюзивної освіти. Діти з особливими освітніми потребами, які змушені переїжджати разом із сім'ями, часто опиняються в незнайомому середовищі без можливості отримати належну підтримку. Адаптовані програми, матеріально-технічна база та послуги кваліфікованих фахівців стають недоступними. Складність реєстрації в нових закладах освіти, особливо за відсутності документів і медико-педагогічних висновків, ще більше ускладнює ситуацію.

Закордонні школи чи тимчасові місця перебування рідко можуть забезпечити необхідний рівень підтримки дітям з ООП через мовні чи адміністративні перепони. Додатково тривала адаптація до нового середовища без

звичних умов, друзів і стабільності може спричиняти регрес у розвитку й поведінкові розлади.

Перехід закладів освіти на дистанційні або змішані формати означає, що доступ до стабільного інтернет-зв'язку став критично важливим для освітнього процесу. Але в умовах війни нерівномірність доступу до електропостачання та Інтернету, а також різний рівень цифрової компетентності між регіонами й соціальними групами стають серйозною перешкодою.

Для дітей з особливими освітніми потребами ці виклики лише посилюються. Не всі родини мають пристрої, що відповідають потребам дитини, а навіть якщо такі пристрої є, не кожна дитина здатна використовувати їх самостійно. Брак дорослої підтримки під час дистанційного навчання фактично усуває цих дітей із процесу.

Ще до початку війни Україна відчувала дефіцит кадрів для роботи в інклюзивній освіті. Нинішня криза поглибила цю проблему через евакуацію багатьох фахівців, мобілізацію, емоційне вигорання та скорочення фінансування освітнього сектору.

Особливо гостро відчувається нестача:

- асистентів учителя, які відіграють ключову роль у підтримці дитини на уроці;
- психологів і логопедів, які проводять корекційно-розвиткову роботу;
- фахівців інклюзивно-ресурсних центрів (ІРЦ), що забезпечують оцінювання потреб дитини й рекомендації для педагогів.

У громадах, які приймають внутрішньо переміщених осіб, діючі фахівці опиняються під тиском значного навантаження. Це призводить до зниження рівня підтримки або навіть до її відсутності для новоприбулих дітей.

Таким чином, системність проблем вимагає негайних і довгострокових рішень для забезпечення доступного й ефективного освітнього середовища для кожної дитини.

Попри численні виклики, інклюзивна освіта в Україні під час повномасштабної війни не лише збереглася, а й у ряді випадків трансформувалася в більш гнучку, співчутливу та ефективну модель. Завдяки зусиллям освітян, громадських організацій, батьківських ініціатив і міжнародної підтримки з'явилися приклади, які демонструють, як можна забезпечити навчання та підтримку дітей з ООП навіть у найскладніших умовах.

1. Онлайн-інклюзія: «Безпечна школа» та «Навчаємось разом»

Платформи на кшталт «Безпечна школа» (ініціатива МОН та ЮНІСЕФ) створили умови для безперервного навчання дітей з ООП у дистанційному форматі. Завдяки адаптованим відеоурокам, простому інтерфейсу та наявності супровідних матеріалів, діти змогли залишатися в освітньому процесі, навіть перебуваючи за кордоном або в евакуації.

Інша успішна ініціатива – проєкт «**Навчаємось разом**», який пропонує вчителям ресурси для інклюзивного навчання онлайн, а також проводить тренінги з емоційної підтримки та роботи з травмою.

2. Громадські організації – як рятівне коло

ГО «**Промінь надії**» (м. Полтава) створила мобільну команду психологів, дефектологів і логопедів, які виїжджають у прихистки та громади, що приймають дітей з інвалідністю, для короткострокової індивідуальної роботи. Вони також забезпечують батьків методичними матеріалами й записами адаптованих занять.

У Львові Фонд «Джерела» адаптував свої програми підтримки для родин із дітьми з аутизмом до онлайн-формату – з включенням щоденних Zoom-занять, консультацій для батьків і соціальних історій про війну, евакуацію та безпеку, створених у зрозумілих візуальних форматах.

3. Інклюзивні Хаби при школах та ІРЦ.

У деяких громадах було створено так звані **інклюзивні хаби** – тимчасові центри при школах або ІРЦ, які об'єднують кілька функцій: дистанційне навчання, психологічну підтримку, дозвілля для дітей з ООП та соціалізацію. Наприклад, у Черкаській області педагогічний колектив самостійно організував чергування в укриттях, щоб проводити заняття в безпечному середовищі, пристосованому для дітей з інвалідністю.

В умовах тривалого стресу та нестабільності інклюзивна освіта мусить не лише зберігати базовий функціонал, а й учитися діяти за логікою «мінімум ресурсів – максимум чутливості». Саме тому хочу поділитися новими, менш відомими підходами та практиками, які вже демонструють результативність в українських школах і громадах.

Для педагогів: інноваційні підходи та мікроадаптації

1. Метод «візуальних соціальних ритуалів» у ZOOM

Для дітей з аутизмом раджу вчителям запровадити візуальні шаблони поведінки під час онлайн-занять:

□ зелений екран – «я уважний», ● червоний – «потрібна пауза», ● синій – «питання/хочу говорити».

Ці картки виводяться на екран або використовуються фізично, якщо урок проходить із батьківської допомогою. Результат – зменшення деструктивної поведінки та підвищення залученості.

2. «Крихітні перемоги» – мікрооцінювання

Створіть систему мікрооцінювання, де дитина щодня сама відзначає свою «перемогу» дня (написав букву, не плакав, зосередився на 5 хвилин). Це формує позитивну самооцінку навіть у дітей з порушеннями уваги або емоційно-вольової сфери.

3. Застосування нейроадаптивних вправ

Використовуйте прості сенсорні активності перед уроком: «дихання квадратом», «ручний масаж», вправи з м'ячем для зосередження. Такі вправи доступні навіть у підвалах і не вимагають додаткових ресурсів.

Для управлінців: системні рішення в новій реальності

1. Створення «тихих кімнат» у школах

У рамках ініціативи «Школа стійкості» можна облаштовувати простори, де діти можуть на 10–15 хвилин відновитися після перевантаження. Там – шумопоглинальні матеріали, лампи м'якого світла, сенсорні іграшки. Ідея поширюється через локальні бюджети громад.

2. Модель «асистент-дублер» у громадах із ризиком евакуації

У Харківській області запроваджено систему, коли **асистент учителя має «дублера»** – фахівця з іншої школи (може бути онлайн), який знає ПІР дитини та може підстрахувати в разі переміщення чи втрати контакту. Це дозволяє зберегти безперервність навчання.

3. Цифрове «Портфоліо мобільного учня з ООП»

Використовуйте інноваційну практику – створюйте захищене цифрове досьє учня з ООП (фрагменти ППР, інформація про успішні методи, адаптації). Такий портфель передається новій школі в разі переїзду, щоб зменшити стрес від адаптації.

Висновок. *Інклюзивна освіта в умовах війни – це не просто освітній процес, це акт гуманності, витривалості та віри в рівність.* Попри втрати, евакуації, психологічні травми та нестачу ресурсів, в Україні продовжують зростати приклади освітянської стійкості, новаторства та щирої турботи про дітей з особливими освітніми потребами. У наших руках – не лише методики, а й майбутнє дітей, які сьогодні вчаться жити попри війну.

Успішні практики показують: навіть у надзвичайно складних умовах можливо створити ефективне, гнучке й чутливе освітнє середовище. Проте це вимагає скоординованих зусиль педагогів, управлінців, волонтерів і законодавців. У майбутньому інклюзивність має бути не окремою опцією, а стандартом якості освіти – мирної, гідної та доступної для всіх дітей.

Список використаних і рекомендованих джерел

1. Закон України «Про освіту» [стаття 20, 26, 53]: гарантує право на інклюзивне навчання. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
2. Закон України «Про повну загальну середню освіту» [розділ IX: Освіта осіб з ООП]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20>
3. Постанова КМУ № 88 від 15.01.2020. Порядок організації інклюзивного навчання. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/88-2020%D0%BF>
4. Наказ МОН № 104 від 06.02.2020. Типова Індивідуальна програма розвитку (ППР). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0277-20>
5. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» – важливий щодо доступу ВПО до освіти. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>
6. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю (ратифікована Україною, 2009).
7. Загальна декларація прав людини, ст. 26.
8. Конвенція про права дитини, ст. 23, 28, 29.
9. ЮНІСЕФ Україна: звіти й рекомендації щодо інклюзивної освіти під час війни: URL: <https://www.unicef.org/ukraine>
10. Платформа «Безпечна школа» (МОН + ЮНІСЕФ). URL: <https://osvitanow.org.ua/safe-school>
11. Проєкт «Навчасьмося разом»: курси, матеріали для інклюзивного онлайн-навчання. URL: <https://nus.org.ua>
12. ГО «Промінь надії» – мобільні бригади для підтримки дітей з ООП. URL: <https://promin-nadii.com>
13. Центр «Джерела» (Львів): соціальні історії, Zoom-заняття для дітей з аутизмом. URL: <https://dzherelocentre.org.ua>
14. Платформа НУШ: методичні матеріали, кейси, інструкції. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa>